

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Актуальність дослідження. Відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом. Одним із способів захисту цивільних прав та інтересів, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, є визнання права. Даний спосіб, серед низки інших загальних способів захисту, посідає перше місце, що не є випадковим, оскільки тим самим законодавець підкреслює його виняткову важливість і значущість. Ст. 16 ЦК України, гарантуючи кожній особі можливість захистити належне їй право шляхом його визнання, будь-яких спеціальних приписів щодо його визначення, переліку прав, при захисті яких є можливим застосування даного способу, підстав та умов його застосування не містить.

Незважаючи на те, що визнанню права приділяється значна увага вчених галузевих юридичних наук, низка правових питань, пов'язаних із його застосуванням, на сьогодні врегульовані не в достатній мірі. У свою чергу, невизначеність питань щодо застосування даного способу ускладнює, в цілому, і механізм захисту екологічних прав громадян України, що і зумовило доцільність звернення до розгляду зазначеної проблематики у рамках спеціальної статті.

Серед вітчизняних і російських фахівців, що займалися дослідженням окремих аспектів захисту екологічних прав громадян, необхідно відзначити таких як: Г. В. Анісімова, В. Л. Бредіхіна, М. І. Васильєва, І. І. Каракаш, Н. Р. Кобецька, М. В. Краснова, І. О. Краснова, Л. П. Решетник, Г. О. Третьякова та ін.

Значні доробки з питань застосування визнання права як способу захисту прав існують у сучасній науці цивільного процесуального права в аспекті дослідження правових питань, пов'язаних з класифікацією позовів.

Зокрема, С. А. Іванова пропонує поділяти позови, в залежності від процесуальної мети, на позови про присудження та позови про визнання. На думку вченої, особливістю позовів про присудження є те, що в них «...як би відбувається поєднання двох вимог: про визнання спірного права з наступною вимогою про присудження відповідача до виконання обов'язку...», тоді як «призначення позовів про визнання полягає в тому, щоб усунути спірність і невизначеність права. Відповідач у випадку пред'явлення до нього позову про визнання не примушується до здійснення будь-яких дій на користь позивача» [1].

Не погоджуючись з класифікацією позовів за процесуальною ознакою, Г. Л. Осокіна наполягає на доцільності класифікації позовів в залежності від способу захисту порушеного чи оспорюваного права (інтересу) на: позови про присудження, позови про визнання, перетворювальні і превентивні позови. Спосіб захисту права (інтересу), будучи предметом позову, представляє собою його суттєву і невід'ємну ознаку і саме він дозволяє розбити позови на окремі

групи (класи). Позови про визнання, як зазначає вчена, завжди спрямовані на встановлення наявності чи відсутності спірного правовідношення [2].

Схожою до вищенаведеної є класифікація позовів, запропонована Є. Г. Пушкар, відповідно до якої, в залежності від способу процесуального захисту, позови поділяються на позови про присудження, позови про визнання і перетворювальні позови. Метою позивача при зверненні до суду з позовом про визнання права є усунення сумнівів відносно існування правовідносин. При цьому позови про визнання, як зазначає вчений, пред'являються в тих випадках, коли порушення права позивача, як правило, немає, однак між сторонами виникли сумніви щодо існування чи відсутності між ними відносин, які мають правові наслідки [3].

У цілому, в юридичній літературі, як правило, підстави визнання права пов'язують з його оспорюванням та (або) невизнанням. Вважається, що визнання права як способу захисту цивільних прав спрямовано на зняття сумнівів у належності права тій чи іншій особі. З позицій як процесуального, так і матеріального права визнання його способом захисту передбачає, перш за все, наявність самого суб'єктивного цивільного права (оспорюваного чи такого, що потребує захисту на інших підставах) і не може виявлятися в наділенні їм особи, що звернулася до суду з відповідною вимогою [4]. У всіх випадках звернення за судовим захистом порушеного суб'єктивного права суд перевіряє існування правових підстав для такого звернення, насамперед, з погляду наявності в особи, яка подає позов, самого права, тобто прямо або побічно робить висновок про володіння позивачем тим суб'єктивним правом, що давало б йому підстави для його захисту [5]. Названі наукові підходи, на нашу думку, є цілком оправданими, оскільки застосувати визнання права як спосіб його захисту щодо права, яке ще не виникло, достатньо складно, а отже, визнання права як спосіб його захисту підлягає застосуванню лише щодо вже існуючого права.

Щодо підстав застосування визнання права як способу його захисту, то у правовій доктрині не виключається можливість його застосування й у разі порушення права. Так, на думку Н. К. Мясникової позов про визнання може ґрунтуватися на фактах порушення, але стан права при цьому такий, що в ньому є присутнім елемент спірності, невизначеності [6].

Позов про визнання може слугувати засобом захисту права, яке порушено, і, на думку С. А. Іванової, коли необхідно внести ясність не тільки в спірне правовідношення, але й усунути порушення суб'єктивного права позивача. При цьому вчена зазначає про можливість визнання не тільки спірного права, але й спірного обов'язку [1].

О. П. Сергеев необхідність у визнанні суб'єктивного права як способу його захисту вбачає тоді, коли наявність у особи певного суб'єктивного права піддається сумніву, суб'єктивне право оспорюється, заперечується чи є в наявності реальна загроза таких дій [7]. Зазначений спосіб захисту і на думку І. О. Дзери, за загальним правилом, не пов'язаний з безпосереднім порушенням права особи. Відповідно, метою подання позову про визнання права, як зазначає вчена, є усунення невизначеності у суб'єктивному праві, належному особі, а також створення сприятливих умов для здійснення суб'єктивного права особою [8].

При дослідженні визнання права як одного із способів захисту прав на земельні ділянки М. В. Краснова зазначає, що необхідність у застосуванні даного способу захисту виникає тоді, коли в інших осіб виникають сумніви щодо наявності у особи певного суб'єктивного земельного права, а також якщо суб'єктивне право оспорується, заперечується чи створюється неможливість реалізації позивачем свого права власності на земельну ділянку чи права користування нею через наявність таких сумнівів, чи відсутність або втрату належних правостановлюючих документів на таку земельну ділянку [9].

Отже, проведений аналіз засвідчує, що переважна більшість науковців підстави застосування визнання права як способу його захисту пов'язують з його оспоруванням та (або) невизнанням. І така точка зору для галузевих юридичних наук є домінуючою.

У контексті вищевикладеного більш переконливою вважаємо позицію тих вчених, які обґрунтовують необхідність застосування визнання права як способу його захисту не лише у разі його оспорування, невизнання чи загрози вчинення таких дій, а й у випадках порушення права, що, в свою чергу, гарантуватиме усунення усіх перешкод та створення належних умов для здійснення та реалізації особою суб'єктивного права, в тому числі і екологічних прав громадян.

Необхідною умовою для застосування визнання права як способу його захисту є наявність спору про право. Пред'явлення позову про визнання права, як вірно зазначає Д. Н. Латипов, є можливим тільки при наявності спору про право, для вирішення якого необхідна наявність спеціальної владної (судової) компетенції, на підставі чого вчений приходить до вірного висновку щодо реалізації визнання права як способу захисту прав тільки в юрисдикційній судовій формі [10].

Визнання екологічних прав громадян України як спосіб їх захисту набув широкого вжитку у судовій практиці і є прийнятним, як правило, щодо захисту переважної більшості екологічних прав громадян України. Виняток із даного правила може складати хіба що неможливість його застосування щодо захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, оскільки «...особливість захисту права громадян на безпечне навколишнє середовище полягає в тому, що воно не потребує визнання його судом або іншими особами, тому що воно вже закріплено і визнане в загальнодержавному масштабі як природне і невід'ємне право. Тому громадянином даний спосіб судового захисту може бути використаний у випадку виникнення особливої необхідності» [11].

Вважаємо, що визнання екологічних прав громадян України як спосіб їх захисту займає самостійне місце серед загальних еколого-правових способів захисту і підлягає застосуванню як самостійно, так і шляхом поєднання з іншими способами захисту, зокрема, з відшкодуванням шкоди. Названий спосіб захисту може слугувати підґрунтям для застосування, в подальшому, й інших еколого-правових способів захисту екологічних прав громадян України.

На відміну від п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, що закріплює визнання права як спосіб його захисту, ч. 3 ст. 11 Закону України «Про охорону навколиш-

нього природного середовища» гарантує громадянам поновлення їх прав у галузі охорони навколишнього природного середовища у разі їх порушення. За викладених обставин важливим правовим питанням, що потребує наукового осмислення, є питання співвідношення визнання права, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, та поновлення прав громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища, передбаченого ч. 3 ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Окрім вказівки щодо можливості поновлення екологічних прав у галузі охорони навколишнього природного середовища, екологічне законодавство не надає легального визначення названого способу захисту та не містить приписів щодо умов його застосування. Аналіз положень ч. 3 ст. 11 екологічного закону дає змогу дійти висновку лише щодо прав, які підлягають захисту, такими правами є екологічні права у галузі охорони навколишнього природного середовища, та підстав щодо застосування досліджуваного способу, якими є порушення названих прав.

Натомість, ст. 276 ЦК України містить правові приписи щодо поновлення порушеного особистого немайнового права, відповідно до положень якої орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, фізична особа або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення. Якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням.

Аналіз вищезазначених законодавчих приписів надає змогу виділити наступні характерні ознаки досліджуваного способу захисту прав: а) поновлення права як спосіб його захисту, передбачений спеціальною правовою нормою цивільного законодавства, що слугує приводом трактувати його як спеціальний спосіб захисту прав; б) єдиною підставою для застосування досліджуваного способу захисту є порушення права, що, в свою чергу, виключає можливість застосування поновлення права у разі його оспорювання, невизнання чи загрози вчинення таких дій; в) порушення права відбувається внаслідок рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи; г) можливість застосування досліджуваного способу захисту права як безпосередньо органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, фізичною або юридичною особою, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено право, так і судом у разі невчинення вищезазначеними органами і особами дій, спрямованих на поновлення порушеного права.

З урахуванням положень ст. 276 ЦК України вважаємо, що розуміння поновлення прав громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища, закріпленого у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», у контексті визнання права, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, не є доцільним та обґрунтованим, оскільки за обсягом та

змістом вони не співпадають. Вважаємо, що визнання прав як спосіб їх захисту, передбачений п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, та поновлення як спосіб захисту прав громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища, передбачений ч. 3 ст. 11 екологічного закону, хоча і пов'язані між собою, однак не є тотожними, оскільки різняться як за умовами застосування, так і за органами, уповноваженими на їх застосування. Щодо один одного, названі способи захисту є самостійними, що належать до загальних еколого-правових способів захисту екологічних прав громадян України.

З метою усунення існуючої невизначеності пропонуємо еколого-правові способи захисту екологічних прав громадян України, окрім їх визнання, доповнити і таким способом захисту, як поновлення екологічних прав громадян шляхом включення даного способу до узагальненого переліку еколого-правових способів захисту екологічних прав громадян, передбачивши в окремій правовій нормі особливості та умови його застосування.

Поновлення як спосіб захисту екологічних прав громадян України є прийнятним для застосування при захисті переважної більшості екологічних прав громадян України, прикладом чого слугуватимуть матеріали наступної судової справи. Міжнародна благодійна організація «Екологія — Право — Людина» звернулася до Господарського суду Львівської області з позовом до Міністерства охорони навколишнього природного середовища про визнання протиправними дій відповідача, що знайшли свій вияв у порушенні терміну вивчення запиту № 4 від 5 січня 2006 року на можливість його задоволення, неповідомленні запитувача на предмет можливості чи неможливості задоволення запиту, порушенні терміну задоволення запиту, ненадання копії обов'язкової частини відкритого офіційного документу та про поновлення порушеного права позивача на інформацію шляхом зобов'язання відповідача надати Міжнародній благодійній організації «Екологія — Право — Людина» копію наукової еколого-експертної оцінки ОВНС робочого проекту «Створення глибоководного суднового ходу Дунай — Чорне море на українській ділянці дельти. Повний розвиток».

Постановою Господарського суду Львівської області від 15 червня 2006 р. у справі № 2/415–23/67 у задоволенні позову відмовлено повністю. Постановою Львівського апеляційного господарського суду від 17 січня 2007 р. апеляційну скаргу Міжнародної благодійної організації «Екологія — Право — Людина» задоволено, постанову Господарського суду Львівської області від 15 червня 2006 року скасовано. Прийнято нову постанову, відповідно до якої дії відповідача визнано протиправними, порушене право позивача на інформацію поновлено шляхом зобов'язання відповідача надати Міжнародній благодійній організації «Екологія — Право — Людина» копію наукової еколого-експертної оцінки ОВНС робочого проекту «Створення глибоководного суднового ходу Дунай — Чорне море на українській ділянці дельти. Повний розвиток» [12].

Задовольняючи апеляційну скаргу, Львівський апеляційний господарський суд керувався положеннями ст. 50 Конституції України, що гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, Закону України «Про інформацію», Закону України «Про екологічну експертизу», зокрема, ст. 43 да-

ного закону, на підставі аналізу якої, в цілому, дійшов вірних висновків щодо розгляду наукової еколого-експертної оцінки як невід'ємної і необхідної частини висновку державної екологічної експертизи, у якій міститься основна обов'язкова констатуюча (описова) частина висновку, що є складовою частиною офіційного документу, видача якого входить до виключної компетенції Міністерства охорони навколишнього природного середовища. Що, в кінцевому результаті, слугувало для скасування постанови суду першої інстанції як незаконної і необґрунтованої та поновлення порушеного права на інформацію.

У цілому, вважаючи таку практику щодо застосування поновлення як способу захисту екологічних прав громадян України правильною, вважаємо за необхідне відзначити недостатню аргументацію суду щодо поновлення саме порушеного права на вільний доступ до екологічної інформації, а не загального права на інформацію, згідно з Законом України «Про інформацію».

За викладених обставин, з урахуванням аналізу чинного законодавства та практики його застосування, вважаємо, що визнання та поновлення як способи захисту екологічних прав громадян України є самостійними загальними еколого-правовими способами захисту, що підлягають законодавчому закріпленню у нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед низки інших загальних еколого-правових способів захисту екологічних прав громадян України.

Література

1. Гражданский процесс : учебник. — [3-е изд., перераб. и доп.] / Под ред. М. К. Треушников. — М. : Городец, 2010. — С. 229–230, 231.
2. Осокина Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть : учеб. пособ. / Г. Л. Осокина. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 2002. — С. 442–443.
3. Гражданский процесс : учебник / под ред. проф. Комарова В. В. — Х. : Одиссей, 2001. — С. 260–261.
4. Кузнецова Л. Некоторые вопросы признания права как способа защиты гражданских прав / Л. Кузнецова // Право и экономика. — 2004. — № 11. — С. 24.
5. Підлубна Т. Визнання права як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів / Т. Підлубна // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 4 (160). — С. 78.
6. Мясникова Н. К. Виды исков в гражданском судопроизводстве : учеб. пособ. / Н. К. Мясникова. — Саратов : Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2002. — С. 34.
7. Гражданское право : учебник / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — [изд-е 3-е, перераб. и дополн.]. — М. : ПРОСПЕКТ, 1998. — Ч. 1. — С. 286.
8. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 694.
9. Земельний кодекс України : Науково-практичний коментар / За ред. В. І. Семчика. — К. : Ін Юре, 2003. — С. 460.
10. Латыпов Д. Н. Признание права как способ защиты гражданских прав : автореф. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 : гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Д. Н. Латыпов. — Екатеринбург, 2010. — С. 10, 23.
11. Бредіхіна В. Л. Право громадян на безпечне навколишнє середовище : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 : земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право / В. Л. Бредіхіна. — Х., 2005. — С. 91.
12. Архів Господарського суду Львівської області // Справа № 2/415–23/67.

Анотація

Калишук Л. А. Особливості застосування окремих способів захисту екологічних прав громадян. — Стаття.

У статті аргументовано доцільність розмежування визнання та поновлення як способів захисту екологічних прав громадян, досліджено підстави та особливості застосування зазначених еколого-правових способів захисту у правозастосовній практиці.

Ключові слова: екологічні права громадян, спосіб захисту екологічних прав, визнання екологічних прав, поновлення екологічних прав, підстави застосування.

Аннотация

Калишук Л. А. Особенности применения отдельных способов защиты экологических прав граждан. — Статья.

В статье аргументирована целесообразность разграничения признания и восстановления как способов защиты экологических прав граждан, исследованы основания и особенности применения указанных эколого-правовых способов защиты в правоприменительной практике.

Ключевые слова: экологические права граждан, способ защиты экологических прав, признание экологических прав, восстановление экологических прав, основания применения.

Summary

Kalishuk L. A. Features of application of separate methods of defence of ecolaws of citizens. — Article.

In this article the expediency of differentiation of a recognition and restoration as ways of protection of the ecological rights of citizens are given, the reason grounds and features of application of specified ecological legal ways of protection in law-application practice are researched.

Keywords: ecological rights of citizens, a way of protection of the ecological rights, a recognition of the ecological rights, restoration of the ecological rights, the application basis.

УДК 347.963

Л. А. Островська

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯНИНА В СУДІ

Прокуратура України становить єдину систему, на яку відповідно до ст. 121 Конституції України покладаються функції представництва інтересів громадянина або держави в суді.

Закон України «Про прокуратуру» визначає, що представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках, передбачених законом (ст. 36–1).

Актуальність наукового дослідження полягає в тому, що питання представництва прокурора як реалізація принципу публічності в цивільному процесі було й залишається предметом дискусійного обговорення науковців та прак-